

Štuhec, Miran
(Maribor, Szlovénia)

MARJAN ROŽANC – AZ ÍRÓ ÉS AZ ESSZÉISTA

Abstract: In the Slovenian literary and cultural space Marjan Rožanc profiled himself as a subtle analyst of some of the most important existential layers. He accomplished that in his narrative prose, short stories and novels as well as in his problematically diverse corpus of essays. I have in mind the discourses about the cultural, literary and existential themes, about the religious questions, which comprise subtle thoughts on the relationship between human and divine, man and woman, individual and society, on the separation between body and mind and on the questionableness of the church as an institution. Rožanc is a brilliant Slovenian writer, maybe first and foremost because he places his personal experience in a wider context of existential questions and so transmits the subjective message into the universal.

Keywords: Novel, short story, essay, existential themes, sport, play, love, God

0. Marjan Rožanc hatalmas életművéről lehetetlen átfogó képet adni olyan terjedelemben, amelyet e jubileumi kiadvány szerkesztői meghatároztak, éppen ezért csak azokra a lényeges eszmei és tartalmi problémákra fordítok figyelmet, amelyek mentén jól követhetők Rožanc gondolati és tematikai világának főbb jellegzetességei. Ezzel szeretném a magyar olvasót e jelentős szlovén író, vagy inkább esszéista elmélyültebb olvasására ösztönözni. Hadd említsem itt meg Lukács István professzor, neves magyarországi irodalomtörténész több évre visszamenő kezdeményezését, amely magyar nyelvű szlovén irodalomtörténet megírását célozta. Úgy hiszem, ez további szlovén irodalomtörténészek bevonásával sikerülni is fog.

Rožanc munkásságának legfontosabb csomópontjai Isten és a hit, a szerelem és a nő, a sport és a játék, valamint a művészet és az irodalom. Rožanc szépirodalmi és esszéista életműve eszmei-filozófiai tekintetben szinkretikus természetű, ebben az értelemben különböző kortárs és múltbéli koncepciók, áramlatok és irányzatok metszéspontja. Tanulmányom címe az író szellemi világának magvát célozza meg, amelyben az élet és annak metafizikai alapvetései közti megosztottság foglalja el a központi helyet; pontosabban az ember és Isten, a lélek és a test, az egyén és a közösség, a testiség és a szerelem közti megosztottság. Egyszerűen Rožanc dualizmusáról, manicheizmusáról és agnoszticizmusáról van szó. Művei többségében ez mint alapvető struktúra realizálódik, és ez formálja a szerző viszonyát az őt fogalkoztató kérdésekhez. Ebbe a gondolati körbe tartozik az a valójában provokatív álláspontja is, amely szerint a csapatsportokban, mint például a labdarúgásban, nem a játék pusztá

örömét látja, hanem a lehetőséget is, hogy a közösségben az ember túllépjen saját magán.

1. Korai novelláskötetei (*Mrtvi in vsi ostali*, A halottak és a többiek, 1959; *Zračna puška*, Légpuska, 1971) és első regénye (*Slepo oko gospoda Janka*, Janko úr vak szeme, 1972) után 1979-ben jelent meg *Ljubezem* (Szerelem) című regénye. A szlovén modernista irodalmi hullámok lecsengése idején, a posztmodern poétika betörésének küszöbén Rožanc szubtilis újrealista elbeszélést alkotott a háború alatti fiatalságról. A regény egy felnövekvő fiúról szól, aki Ljubljánában éli át az olasz megszállás időszakát, később a németek, a partizánok és a domobránok érkezését. Az elbeszélő a különböző történeteket: a sebesült partizán rejtegetését, az élelemkeresést, a barátságot, a tábornok, az első szexuális tapasztalatokat stb. politikai-háborús kontextusba helyezi, de minden esetben kifinomult érzéssel és nosztalgiával kíséri végig a felnőtté váló fiú történetét, és így a különböző helyzeteken keresztül, azokra reflektálva hangsúlyozza a létezés problémáját. Természetesen nem egy adott személy hiteles vallomásáról van szó, nem is tudósításról egy generáció életéről, amely a ljubljánai munkásnegyedben, Zelena jamában vészeli át a háború éveit, sokkal inkább egy túl korán fenőtt generáció univerzális képéről, amely szélsőséges helyzetekben, sokszor igen zaklatottan fedezte fel jó és rossz, barátok és ellenségek, a szerelem és a testiség, a hűség és a hazugságok világát. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a regény elsősorban az élet szabadságát mint olyat idézi meg, továbbá a felszabadultság, az ártatlanság, az egység, a széleslátókörűség, a tolerancia és a gyermeki fogékonyság jelenségét, amelyeket a háború fokozatosan leépített, és ezzel lassan, de drámaian és végzetesen megváltoztatta a fiatalember lelkivilágát. Egyrészt a gyermekkor és a felnőttkor közti különbség, másrészt a különböző rezdülések kifinomult ábrázolása, amelyek Rožanc regényét naggyá teszik. Regényében ugyanis egyértelműen figyelmeztet az ember kettősségére, a törekvésre, hogy a belső feszültségen túllépjen, és a traumatikus felismerésre, hogy ez utóbbi nem lehetséges. Az elbeszélő gyermekkori emlékei a teljességhez és az átláthatósághoz, valamint a minden iránti határtalan szeretethez kapcsolódnak. Ábrázolásában a lányok és a fiúk, az olaszok és a prostituáltak, a partizánok és a domobránok, a klerikálisok és a kommunisták a nagy háború pusztítása ellenére is szimbiotikus egységbe vannak szöve. Végezetül a regény kapcsán meg kell említeni Rožanc szenvedélyes kötődését a sporthoz, főleg a csapatjátékokhoz. Egyszerűen csak azért, mert az író az olasz megszállók elleni futballmeccsen keresztül is két dolgot hangsúlyoz: a *játék ösztönösségét* és a *kollektív szellemet*. A sport Rožanc számára kétségtelenül a metafizikus boldogság felszabadítását jelenti, ugyanakkor a tragikus felismerést is, hogy a játék kataraktikus jellege, szociális szerepe és mítikus karaktere a versenysport által leépül.

2. Mivel Marjan Rožanc a legfontosabb szlovén esszéista, a továbbiakban munkásságának ezen területével foglalkozom, és bemutatom, hogyan kapnak esszéisztikájának fő témái előbb-utóbb egzisztenciális jelleget. Először is

hangsúlyozni szeretném, hogy Rožanc határozott különbséget tett az esszéisztika és az irodalom között, a fő különbséget pedig a jelentés szingularitásában látta, illetve a valósághoz fűződő különböző jellegű viszonyban. Számára az irodalom esztétikai és szemantikai szempontból nyitottabb, mint az esszéisztika, mert az olvasó számára szabadabb értelmezést tesz lehetővé. Ezzel szemben az esszé irányítja a befogadást, és pontosabban meghatározza az etikai nézőpontot.

A közösség felé való nyitottság, ahogy az esszéista Rožanc nevezi, a „közösségi szellem”, számára azon feltételek egyike, amelyek kifejezésre juttatják, lehetővé teszik és megalapozzák az élet legfontosabb szempontját – a *szeretetet*. A szeretethez különböző tartalmakat rendel, hangsúlyozza az élethez, Istenhez, a nőhöz, az embertársakhoz, a művészethez, az irodalomhoz, a valláshoz való viszonyt, a szeretet a boldog és teljes élet feltétele, ugyanakkor elérhetetlen cél is, amely szenvedéssel, az ember megosztottságával és a teljesség hiányával van megjelölve. A szeretet ezért természetesen nem magától értetődő. *Obrat k veri* (A hit felé fordulás, 1987) című esszéjében a szeretet kérdését Rožanc másfajta szociális-morális kontextusba helyezi, és megfogalmazza tézisé a két szubjektumról – az *Ember-istenről* és a *teremtett emberről* –, majd hangsúlyozza, hogy kettejük között nagy különbség van, hiszen az első arrogáns, ezért magányos és elidegenedett, míg a „creatura dei” szerény, alázatos és szegénylős, mégis ő az az egyén, aki elérhető, nyitott és jóindulatú embertársaival, aki képes felismerni a szeretetet és szeretni. A szeretet fogalmát már viszonylag korán vallásos kontextusba helyezte, úgy definiálta mint saját magunk és mások elégtelenségének, valamint annak a traumatikus felismerésnek a túllépését, hogy a szenvedés és a fájdalom ellenére a boldogság és a teljesség elérhetetlen, a belső megváltás pedig megvalósíthatatlan cél (*Vstajenje mesa*, A hús feltámadása, 1981 és a *Sentimentalni časi*, Szentimentális idők című regény, 1985). *Moški in ženska* (Férfi és nő; *Vstajenje mesa*, 1981) című esszéjében a férfiről és a nőről alkotott mitikus elképzelésekkel foglalkozik. *Mitikus tudat* és *mitikus tévelygés* kifejezéseit a nemekről alkotott rögzült elképzelések szerint kell értelmezni. A könyv alapelvével összhangban Rožanc különbséget tesz férfi és nő – mint két pusztá elképzelés, idea és cél –, valamint férfi és nő – mint hús-vér lények – között. Utóbbi esetben valójában nem a nemek a leglényegesebbek, hanem az egyén szuverenitása. Az elidegenedettséget, amely alapjában rámutat kettejük viszonyára, és amely a diszharmonikus emberi természet következménye, az író a szeretet mozgalmas kontextusába helyezi, ahol megtalálható a szabadulás a kialakult helyzetből. A megváltás funkcióit sem a kultúra, sem a tudomány, a politika vagy az irodalom nem képes átvenni, hiszen olyan területekről van szó, amelyek alapjában véve semmit sem változtatnak meg, így az eredmény ez esetben csak látszólagos lenne.

Rožanc belső egyensúlykeresésének drámaisága fokozatosan átalakult, és új tartalmakkal bővült, szubjektuma pedig magára öltötte a *paradox egzisztencia*

jelleget. Erről tanúskodik a szerző irodalmi, még inkább esszéista beszédmódja, amelyet mint személyes álláspontjának tematizálását kell értelmezni, amely szerint az egyén, tetteinek értelmetlenségével szembesülve, újra és újra tevékenyvé válik. Belátja, hogy nem valósíthatja meg önmagát Istenként, ezért minden próbálkozása, hogy saját életét felügyelje, eleve kudarcra van ítélve. Azonban ennek ellenére is aktív, hiszen ezzel látszólag felülkerekedhet *saját abszurditásának tragikus belátásán*. Ki kell hangsúlyozni, hogy a szabad ember valóságát Rožanc már igen korán a humanizmus összeomlásának és a transzcendencia erőtlenségének kontextusába helyezte, és ezzel egy egyszerű, de megkérdőjelezhetetlen logikára hívta fel a figyelmet: amikor az ember Isten helyett saját maga akart érvényre jutni, a szentség utolsó maradványait is lerombolta, megváltoztatta Isten képét, és kiüresítette a humanizmus tartalmát, az értelmet pedig az előbb-utóbb reménytelenné váló keresés kontextusába helyezte. A szociális és etikai értelemben legyőzött humanizmust az író a hominizáció koncepciójával helyettesíti. Ez lényegében a világ emberiesítését és az ember szakralizációját jelenti. Rožanc úgy értelmezi a hominizációt, mint Isten újjászületését az ember által, ahol Isten nem konkrét vallási tény, hanem fenomén, amely az emberek közti szeretet által keletkezik. Így a *paradox egzisztencia* értelmezésével összhangban alátámasztja azt az álláspontot, amely szerint az ember, akinek középpontja nem önmagán kívül található, nem képes szabadon működni. Rožanc esszéista gondolkodására jellemző a vallásos érzület és a konkrét földi tényszerűség közti folyamatos mozgás. *Istenkeresésében* ezért határozottan kitart személyes tartása mellett. Határozottan elutasít mindenféle előírt, institucionalizált vallásosságot, az egyén hitét pedig annak folyamatos megosztottságából vezeti le jó és rossz, történelmi és örök, lelki és testi, személyes és kollektív között. E kettősségben Rožanc embere valójában megállás nélkül keresi hitét, vagyis „Istent, aki többé már nem ilyen vagy olyan kinyilatkoztatások és az ember eleve elrendelt cselekvésének istene, hanem Isten in statu nascendi.” (Rožanc 1969: 45) Számára csak a személyes szinten megvalósuló Isten az értelem biztosítója, a hit pedig szabad elismerése annak, hogy a cél nem maguktól a dolgoktól, hanem Istentől ered.

Kako sem se boril s spolnostjo in z Bogom ali Sören Kierkegaard in Miguel de Unamuno (Hogyan harcoltam a nemiséggel és Istennel, avagy Sören Kierkegaard és Miguel de Unamuno, 1983) című esszéjében Rožanc saját *kettős megszállottságát* tematizálja – Istentől és a nemiségtől. Ebben az értelemben úgy említi az emberi mivoltot mint bizonyos fokú vallásos felülemelkedést a kettőosztottságon és a paradoxonon, az individualizmuson és talán még az egocentrikusságon is mint az egyén létezésének fő összetevőin. És végül – Kierkegaard azon álláspontján keresztül, hogy az ember csak úgy közeledhet Istenhez, ha először elvet mindenféle közhelyes elképzelést vele kapcsolatban – személyes hittel, saját tapasztalattal és egy újfajta etikával magyarázza *az Istentől és a nemiségtől való elragadtatás paradoxonát*.

Personalizem Marjana Rožanca (Marjan Rožanc perszonalizmusa; *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, A perszonalizmus és szlovéniai visszhangjai, 1998) című tanulmányában Edvard Kovač Rožanc munkásságát perszonalistaként definiálja, amelyet a remény filozófiájának vagy a szeretet filozófiájának nevez. Hangsúlyozza, hogy személyes bezártságából való kitörése a világ felé három lépésben történt. Az első fokozat a humor, a második az emberség, amely szertartásos törvényszerűségek mentén alakul és szakrális dimenziókat kap, a harmadik pedig az erotika. A perszonalizmus Rožanc számára azonban nem pusztán egy a lehetséges megközelítések közül, hanem a keresés és a döntések szélsőségesen komoly iránya, az önvizsgálat és a társadalmi valóság megfigyelésének mindig új eredménye, valamint az istenkeresés, a világ felé való nyitottság és az önelégültségen való túllépés következménye.

Több fontos esszéjében, például a *Kako sem ponovno odkril Boga in kako sem kljub temu ostal nevernik ali Edvard Kocbek* (Hogyan fedeztem fel újból Istent, és hogyan maradtam ennek ellenére hitetlen, avagy Edvard Kocbek) című esszében a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi az ember lényege, és helyreállítja az egyensúlyt a paradox testiség és vallásosság között. Az ember magányosságának és szorongásának érzését pedig az individualizáció hatásának frommi értelmezésével magyarázza mint a fejlődés és az emberi szellem általános állapotát, és azt állítja, hogy ebben a folyamatban az ember egyrészt személyiségének fejlődésére, másrészt magányra van ítélve. *Avtonomija umetnosti* (A művészet autonómiája, 1987) című esszéjében a művészet státuszát és jelentését tárgyalja. Belátja, hogy a művészet sokszor különböző ideológiai tartalmakkal terhelt, ezért álláspontja a művészet szabadságáról és függetlenségéről minden bizonnyal pontos és elsősorban toleráns. Abból a meggyőződésből indul ki, hogy nem csupán a szépségről van szó, hanem mindenekelőtt a valóságról, illetve hogy a művészet eszmék és valóság nélkül ki van szakítva az életből. Ennek a gondolkodásnak az eszmei hátterét a gnoszticizmus adja, amely különböző módokon közelíti meg nem csak Istent, de a művészet és a művészet *korlátozott függetlenségének* kérdését is. Rožanc nem emel szót a művész abszolút szabadsága mellett, ahogy az a humanista elvek mentén kialakult, hanem azon folyamatokban való részvétele mellett foglal állást, amelyeknek célja a közeledés egy magasabb valóság felé, amely az embert meghatározza. A művészet ebben a kontextusban a művész és Isten dinamikus kapcsolatának eredménye, amely során feltárul a Valóság. Az író sajátos problémát lát a kereszténység és az Egyház kapcsolatában is. Utóbbi ugyanis saját politikai tervei miatt alárendelte és elértéktelenítette Istent, a hitet pedig instrumentalizálta. Rožanc a művészet autonómiájának feltételét a művész Istenhez fűződő személyes viszonyában, illetve kettejük szabad kapcsolatában látja. A művészetet dinamikus próbálkozásként értelmezi, amely arra irányul, hogy túllépjen minden adotton, és érvényre juttassa a titokzatosság jelenlétét. Ezért magyarázatának minden racionalisztikus megközelítése ellentétben áll belső törvényszerűségeivel.

3. Marjan Rožanc a múlt század hatvanas éveiben kezdett eszéírással foglalkozni, és munkássága rövid időn belül különböző területeket fogott át. A kulturális, irodalmi és egzisztenciális témák diskurzusaira gondolok, a vallási kérdésekre, ide tartoznak a kifinomult gondolatok ember és Isten viszonyáról, férfi és nő, egyén és társadalom kapcsolatáról, lélek és test kettősségéről, valamint az egyház mint intézmény visszasságairól. Esszéinek tematikája túllép azokon az általános területeken, amelyek a szlovén esszéistákat általában foglalkoztatták. Igaz ugyan, hogy némely témáját más esszéistáknál is megtalálhatjuk, meg kell jegyezni azonban, hogy Rožanc különbözik ezektől, hiszen etikai, szellemi és emberi elveit, valamint individualizált keresztény világnézetét nem ingatja meg pillanatnyi kulturális, politikai vagy nemzeti történések iránti elköteleződés. Ez lehetővé teszi számára, hogy a problematikát, amely egyébként az író személyes tapasztalataiból ered az ellentétek világában, a nézőpont, a személyes integritás, az egység és az egység kifinomult és bensőséges keresése felé irányítsa. Az ember belső megosztottsága, amely Rožanc munkásságának nyilvánvaló gondolati kiindulópontja, összefoglalásként úgy értelmezhető, hogy az ember diszharmonikus lény, ami a halálhoz, a másik nemhez és Istenhez való viszonyában nyilvánul meg, és ami kifejezésre jut a sportban, a politikában és a morálban, valamint a szeretetben. Ugyanakkor igaz, hogy ezek az ellentétek történelmi kategóriák, és az igyekezet a teljesség keresésében nem értelmetlen, hiszen az egykor már létezett. Az elmondottakból nehézségek nélkül levonhatom a következtetést, hogy valójában Rožanc összes esszékötete a szlovén kultúra és a szlovén szellemiség kulcsművei közé tartozik.

Fordította Várkonyi Alma

Forrás- és irodalomjegyzék

- Fromm, E. (2003) Umetnost življenja. Mladinska knjiga. Ljubljana.
Fromm, E. (2004) Imeti ali biti. Vale-Novak. Ljubljana.
Kos, J. (ur.) (1979) Sodobni slovenski esej. Mladinska knjiga. Ljubljana.
Kovač, E. (1998) Personalizem Marjana Rožanca. V P. Kovačič Peršin (ur.) Personalizem in odmevi na Slovenskem. (488–497). Društvo 2000. Ljubljana.
Kovačič Peršin, P (1998) Personalizem in odmevi na Slovenskem. Društvo 2000. Ljubljana
Murnik, M. (2007) Rožančeva esejistika in francoski personalizem. Slavistična revija, letnik 55/4, 639–651.
Rožanc, M. (1979) Ljubezen. Mladinska knjiga. Ljubljana.
Rožanc, M. (1971) Zračna puška. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
Rožanc, M. (1972) Slepo oko gospoda Janka. Založba Obzorja. Maribor.
Rožanc, M. (1969) Demon Iva Daneva. Založba Obzorja. Maribor.
Rožanc, M. (1981) Iz krvi in mesa. Mladinska knjiga. Ljubljana.
Rožanc, M. (1983) Roman o knjigah. Ljubljana: Slovenska matica.

- Rožanc, M. (1987) *Evropa: Eseji in legende*. Mladinska knjiga. Ljubljana
- Rožanc, M. (1988) *Svoboda in narod. Dnevniški zapiski*. Založba Obzorja. Maribor.
- Rožanc, M. (1990) *Manihejska kronika*. Mladinska knjiga. Ljubljana.
- Rožanc, M. (1991) *Brevir*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- Rožanc, M. (1995) *O svobodi in Bogu*. Mihelač. Ljubljana
- Slovenije za šport*.
- Štuhec, M. (2003) *Slovenska esejistika v drugi polovici 20. stoletja*. Slovenska matica. Ljubljana.
- Unamuno, M. (1983) *Tragično občutje življenja*. Slovenska matica. Ljubljana.
- Virk, T. (1995) *Ujetniki bolečine*. Mihelač. Ljubljana.
- Virk, T. (1997) *Tekst in kontekst*. LUD Literatura. Ljubljana.
- Virk, T. (2000) *Strah pred naivnostjo*. LUD Literatura. Ljubljana.
- Vodišek, A. (2004) *Miran Štuhec, Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja*. *Jezik in slovstvo* XLIX/1. 103–106.
- Zorn, A. (ur.) (1991) *Marjan Rožanc in njegovo delo*. Nova revija. Ljubljana.